

دیوان

ابوالقاسم زاهر بغدادی

(۳۱۸ - ۲۵۲ هـ)

تصحیح، تحقیق و شرح

محمد صادق الدولان

دیوان ابوالقاسم زاهی بغدادی

محمد صادق اردلان

انتشارات دلیل ما

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۸

تیراژ: ۵۰ نسخه

قیمت: ۸۰/۰۰۰ تومان

شابک: ۴ - ۱۹۰ - ۴۴۲ - ۶۰۰ - ۹۷۸

تلفن و نمابر: ۳۷۷۴۴۹۸۸ - ۳۷۷۳۳۴۱۳ (+۹۸۲۵)

دفتر مرکزی: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه ششم، واحد ۶۱۲ و ۶۱۳
(ارتباط با ما) Info@dalilema.ir | www.dalilema.ir (خرید آنلاین)

مراکز پخش

قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، واحد ۶۱۲ و ۶۱۳ | تلفن: ۳۷۷۳۳۴۱۳ و ۳۷۷۴۴۹۸۸
قم، خیابان صفائیه، رویر کمره ۳۸ | پلاک ۷۵۹ | تلفن: ۳۷۷۳۷۰۱۱ و ۳۷۷۳۷۰۰۱
تهران، خیابان انقلاب، خیابان فخر رازی، پلاک ۶۱ | تلفن: ۶۶۴۶۴۱۴۱
مشهد، چهارراه شهداء، کوچه شهید خوراکیان، مجتمع خنج: کتاب، طبقه اول | تلفن: ۳۲۲۳۷۱۱۳-۵

انتشارات دلیل ما
www.dalilema.ir

مرکز نشر و پخش کتب معارف اهل بیت (ع)
۹ سال ناشر نمونه و برگزیده کشوری
با تولید بیش از ۱۰۰۰ عنوان کتاب

زاهی، علی بن اسحاق، ۳۱۸ - ۳۵۲ ق.
دیوان ابوالقاسم زاهی بغدادی (۳۱۸ - ۳۵۲ ق.) /
تصحیح، تحقیق و شرح محمد صادق اردلان.
تهران: دلیل ما، ۱۳۹۸.
۳۱۸ ص.
978-600-442-190-4
فبیا
شعر عربی -- قرن ۴ ق.
Arabic poetry -- 10th century
زاهی، علی بن اسحاق، ۳۱۸ - ۳۵۲ ق. دیوان -- نقد و تفسیر
God (Islam) -- Knowledge -- Quranic teaching
شعر عربی -- قرن ۴ ق. -- تاریخ و نقد
Arabic poetry -- 10th century -- History and criticism
اردلان، محمد صادق، ۱۳۶۹ :- مصحح
Ardalan, Mohammad Sadeg
PJ۳۷۳۰
۸۹۲/۷۱۶
۵۸۸۲۱۹۳

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور
مشخصات نشر
مشخصات ظاهری
شابک
وضعیت فهرست نویسی
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
موضوع
شناسه افزوده
شناسه افزوده
رده بندی کنگره
رده بندی دیویی
شماره کتابشناسی ملی

فهرست مطالب

پیشگفتار..... ۱۵

بخش اول: زاهی و دیوان او

فصل اول: زندگینامه شاعر..... ۲۱

ولادت او..... ۲۱

لقب او..... ۲۱

زادگاه او..... ۲۲

کنیه ی او..... ۲۳

حرفه ی او..... ۲۳

رابطه زاهی با سیف الدوله حمدانی..... ۲۴

فصل دوم: مذهب شاعر..... ۲۵

ارادت زاهی به امام رضا علیه السلام..... ۲۷

مرگ زاهی..... ۲۸

فصل سوم: معرفی نسخه موجود از دیوان..... ۲۹

۳۰ ناسخ دیوان زاهی کیست؟

۳۳ فصل چهارم: روش ما در تحقیق دیوان

بخش دوم: بررسی ادبی دیوان

۳۹ ادبیات شیعی

۴۳ فصل اول: اغراض شعری دیوان

۴۳ مبحث اول: مدح

۴۴ زای و مدح علی علیه السلام

۴۴ شجاع و علی علیه السلام

۴۵ مدح امام رضا علیه السلام

۴۵ مبحث دوم: مرثیه و تلمیذ

۴۷ مبحث سوم: وصف

۴۷ ابزارهای وصف در شعر زاهی

۴۸ جایگاه تشبیه در اشعار زاهی

۴۹ وصف مرکبات

۴۹ وصف گلها

۵۰ وصف باران

۵۱ وصف شب

۵۱ وصف ارداف

۵۲ وصف طبیعت

۵۲ توصیف معشوق

۵۳	وصف ابروها
۵۴	مبحث چهارم: تهنیت
۵۵	مبحث پنجم: نُصح و ارشاد
۵۵	مبحث ششم: لُغز و أُحجیه (چیستان)
۵۵	مبحث هفتم: حُب (عشق)
۵۵	مبحث هشتم: طنز
۵۸	فصل دوم: بررسی و تحلیل ادبی دیوان
۵۹	مبحث اول: ویژگی های فنی و موضوعی شعرزاهی
۵۹	بررسی عناصر ادبی
۵۹	عناصر ادبی در دیوان زاهی
۵۹	عنصر عاطفه
۵۹	عواطف گوناگون تجلی یافته در اشعار زاهی
۶۲	عنصر خیال
۶۴	دریای علم
۶۴	خورشید فروزان
۶۵	شمشیر پیامبر ﷺ
۶۵	شیر شکست ناپذیر
۶۵	تکلم علی علیه السلام با خورشید
۶۵	عنصر اسلوب
۶۷	سطح زبانی
۶۸	سطح بلاغی

عنصر لفظ و معنا (اندیشه)	۶۸
فصل سوم: تصویر در دیوان زاهی	۷۱
کارکرد هنری تصویر	۷۲
کارکرد تصویر هنری در شعر شاعران شیعی	۷۵
کارکرد اجتماعی	۷۶
کارکرد اعتقادی	۷۸
کارکرد سیاسی	۷۹
کارکرد تاریخی	۸۱
کارکرد روانی	۸۳
کارکرد لذت هنری	۸۴

دیوان زاهی

قافیه (تاء)	۹۱
أَعَاتِبْ عَيْنِي إِذَا قَصَّرْتُ ... جَزَتْ	۹۱
قافیه (دال)	۹۷
إِبْكِي يَا عَيْنُ إِبْكِي آلَ رَسُولِ اللَّهِ ... الْخُدُودُ	۹۷
قافیه (راء)	۱۰۲
تَوَلَّيْتُ خَيْرَ الْخَلْقِ بَدَأَ وَآخِرًا ... مُجَاوِرًا	۱۰۲
أَقِيمَ بِخَيْمٍ لِلْخِلَافَةِ حَيْدَرٌ ... يُنَكِّرُ	۱۱۱
أَحَبَّبْتُ آلَ اللَّهِ آلَ مُحَمَّدٍ ... وَخَيْرُهَا	۱۱۶
مَا زِلْتُ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ مُنْقَرِدًا ... رَاخِرُهُ	۱۲۱
يَا لَأَيْمِي فِي الْوَلَا هَلْ أَنْتَ تَعْتَبِرُ؟ ... يَذَرُ؟	۱۲۴

- يا سَيِّدِي يَا بْنَ أَبِي طَالِبٍ ... وَالْجَارِ ١٣٠
- يا أَبَا السَّيِّطِينَ وَجَدِي عَلَيْكُمْ ... وَابْتِكَارِي ١٣٣
- قَدَّمْتُ حَيْدَرِي لِي مَوْلَى بَنَامِيرٍ ... تَنْقِيرِي ١٤١
- قافيه (سين) ١٤٥
- والِ عَلِيّاً وَاسْتَضِيْ مِقْبَاسَهُ ... كَاسَهُ ١٤٥
- سَاقَهَا شَوْوً إِلَى طَو ... س ١٥٦
- قافيه (ص د) ١٦١
- لَا يَهْتَدِي إِلَى الرَّسَادِ مَرَّ نَحْصٍ ... وَخَلَصَ ١٦١
- قافيه (ضاد) ١٧٦
- قَدْ تَرَكَّنِي مَصَائِي حَرَضًا ... جَرَكًا ١٧٦
- قافيه (عين) ١٨٣
- يَا آلَ أَحْمَدَ مَاذَا كَانَ جُرْمُكُمْ ؟ ... تُنْتَرَعُ ١٨٣
- دَعِ الشَّنَاعَاتِ أَتَيْهَا الْخُدْعَةُ ... مُتَّبِعَهُ ١٨٩
- قافيه (قاف) ٢٠٢
- أَيَا صَاحِبِي قَدْ قَطَعْنَا الطَّرِيقَا ... بَلِيْقَا ٢٠٢
- قافيه (لام) ٢٠٨
- مَنْ مِثْلُ مَوْلَانَا عَلَيٍّ ... لِلْمُتَأَمِّلِ ٢٠٨
- جَاءَ إِلَيَّ سَائِلٌ ... قَائِلٌ ٢١١
- قافيه (ميم) ٢٣٥
- أَبَا حَسَنِ جَعَلْتُكَ لِي مَلَاذًا ... ذِمَامَا ٢٣٥

مستدركات

- ٢٤١ قافيه (همزه)
- ٢٤١ اللَّيْلُ مِنْ فِكْرِي يَصِيرُ ضِيَاءًا ... حَيَاءًا
- ٢٤٤ قافيه (الف مقصوره)
- ٢٤٤ مِنْ كَانَ أَدَمُ جُمْلًا فِي سَيْتِهِ ... الدُّمَى
- ٢٤٥ قافيه (باء)
- ٢٤٥ هَذَا الدُّمَى أَرَدَى الْوَلِيدَ وَغَتَبَهُ ... مَرْحَبًا
- ٢٤٧ قافيه (باء)
- ٢٤٧ رِيحَانَةٌ اطَّلَعَتْ فِي غُرِّهَا فَجَلَّتْ ... الرَّتَبِ
- ٢٤٩ قَوَّجْهَكَ نَزْهَةً الْأَبْصَارِ سِنًا ... رَاطِبًا
- ٢٥١ وَأَعْيَدُ مَجْدُولُ الْقَوَامِ جَبِينَهُ ... الرِّامِ
- ٢٥٣ قافيه (تاء)
- ٢٥٣ تَادِرْ إِذَا حَاجَةً فِي وَقْتِهَا عَرَضَتْ ... وَسَاعًا
- ٢٥٤ بَتَفْسُجٍ جُمِعَتْ أَوْرَاقُهُ فَحَكَى ... تَشْتِيَتِ
- ٢٥٧ قافيه (دال)
- ٢٥٧ مَا شَيْتُ دَاوُدَ فَاسْتَضْحَكْتُ مِنْ عَجَبٍ ... يَمُولُودِ
- ٢٥٩ أَرَى الْمَشْرُوبَ عَزَّ وَذَلِكَ شَيْءٌ ... حَمْدِي
- ٢٦٠ كَأَنَّ إِبْرِيْقَهَا فِينَا مُطَوَّقَةٌ ... بِتَغْرِيدِ
- ٢٦١ قافيه (راء)
- ٢٦١ وَبَيْضٍ بِالْحَاطِ الْغَيُونِ كَأَنَّمَا ... حَنَا جِرَا
- ٢٦٤ تَبَدَّتْ فَهَذَا الْبَدْرُ مِنْ حَجَلٍ بِهَا ... حَائِرُ

- هَذَا الرَّيْعُ وَهَذِهِ أَنْوَارُهُ ... نَهَارُهُ ٢٦٧
- وَقَالُوا عَلَيَّ إِنَّ فِيهِ دُعَابَةً ... لِلصَّقْرِ ٢٧١
- صُدُّوكَ فِي الْهَوَى هَتَكَ اسْتِثَارِي ... اسْتِثَارِي ٢٧٣
- لَوْلَا عِذَارُكَ مَا خَلَعْتُ عِذَارِي ... الْأَوْزَارِ ٢٧٥
- أَرْدَأَفُ عَيْنٍ وَأَوْسَاطُ الرِّثَائِيرِ ... كَالطَّوَامِيرِ ٢٧٨
- وَذَاتِ جِسْمٍ مِنَ الْكَافُورِ فِي ذَهَبٍ ... بِمِقْدَارٍ ٢٨١
- لَا فَتَى فِي الْخُرُوبِ غَيْرُ عَلِيٍّ ... ذِي الْفَقَارِ ٢٨٢
- يَنْثُمُ بِسِرِّ مُسْتَرْعِيهِ بِرَا ... بِرِنَارٍ ٢٨٣
- قَافِيهِ (ضاد) ٢٨٥
- أَرَى اللَّيْلَ يَمْضِي وَالتُّجُومَ سَهَا ... الْعَمَضِ ٢٨٥
- قَافِيهِ (طاء) ٢٨٧
- يَا سَادَتِي يَا آلَ يَاسِينَ فَقَطْ ... هَبَطَ ٢٨٧
- وَهُوَ لِكُلِّ الْأَوْصِيَاءِ آخِرٌ ... انْصَبَطَ ٢٩٥
- مَنْ مِثْلُكُمْ يَا آلَ ظَهْ؟ وَلَكُمْ ... خُطَطَ ٣٠٢
- بَدْرُ الدُّجَى وَرَوْجُهُ شَمْسُ الصُّحَى ... الْقُرْطَ ٣٠٦
- قَافِيهِ (عين) ٣٠٨
- بَنُو الْمُصْطَفَى يُفْتَنُونَ بِالسَّيْفِ عَنُوءٌ ... فَأَهْجَعُ ٣٠٨
- قَافِيهِ (غين) ٣١٠
- وَمُدَامَةٌ لِضِيَائِهَا فِي كَاسِهَا ... بَارِغٌ ٣١٠
- قَافِيهِ (فاء) ٣١١
- مَنْ عَذِيرِي؟ مِنْ عِذَارِي قَمَرٍ ... التَّلَفِ ٣١١

قافیه (قاف) ۳۱۳

وَلَمَّا دَعَا الْمُصْطَفَىٰ آهْلَهُ ... رَفِيقًا ۳۱۳

وَتَنَلُّوْا فِرْمٰثِلِ الْكُوْوسِ شَمَمْتُهُ ... الْمَوَافِقِ ۳۱۵

الرِّيحُ تَنْصِفُ وَالْأَغْصَانُ تَعْتَبِقُ ... مُغْتَبِقُ ۳۱۷

كَأَنَّمَا الْمَاءُ حِينَ خَالَطَهَا ... الشَّقَقِ ۳۱۹

قافیه (کاف) ۳۲۰

أَهْلِي نَعَيْتُ كُلَّمَا صَحَيْتُ ... بَكِي ۳۲۰

قافیه (میم) ۳۲۲

أَيَجْعَلُ سَيِّدُ الْكَافِرِينَ ... غُلَامًا ۳۲۲

وَقَالُوا: شَدَّتْ بُنْيَانًا عَظِيمًا ... سَظِيمٌ ۳۲۳

قافیه (نون) ۳۲۴

قُمْ نُهْنِي عَاشِقَيْنِ ... مُصْطَلَحَيْنِ ۳۲۴

قافیه (هَاء) ۳۲۶

لَحَى اللَّهُ امْرَأًا أَوْلَاكَ سِرًّا ... فَاهُ ۳۲۶

نتیجہ گیری ۳۳۱

فہرست منابع ۳۳۱

پیشگفتار:

دیوان زاهی یکی از نمونه های میراث ادبی شیعه بوده که مغفول مانده و مورد بررسی و تحقیق قرار نگرفته است. احادیث ایر اثر، گامی در ترویج فرهنگ ناب اهل بیت علیهم السلام است. ابوالقاسم علی بن اسحاق بن خالد قطان بغدادی از شاعران قرن چهارم و دوره ی عباسی دوم (۳۱۸-۵۳۵۲ هـ) می باشد که در جایی کرخ در قطعه زمین ربیع سکونت می کرده و به زاهی شهرت یافته است.

زاهی پیوسته با دشمنان اهل بیت علیهم السلام در حال مبارزه بوده، تا جایی که در کتاب «معالم العلماء» او را در زمره ی شعرای مجاهد به شمار آورد. صوفی اشعار، حسن تشبیه، زیبایی تصویرها و وصف ها و روان بودن شعر، تذکره نویس را به تمجید و تعریفش وا داشته است.

دیوان زاهی مخطوط بوده و ناسخ نسخه حاضر، ادیب و شاعر توانا، شیخ محمد طاهر سماوی صاحب کتاب (الظلیعة فی شعراء الشیعة) می باشد. این نسخه از دیوان زاهی در کتابخانه ی (الامام الحکیم العاقل) در نجف اشرف، بخش مخطوطات نگهداری می شود و شامل ۲۰ قصیده می باشد.

لازم به ذکر است که یکی از فصول تحقیق به مستدرکات دیوان زاهی اختصاص دارد که از کتاب های مختلفی مثل: (بیتمة الدهر ثعالبی، ادب اللف مرحوم شبر، اعیان الشیعة سید محسن امین عاملی، الغدیر علامه امینی) و ... اخذ شده است. محدوده ی شرح این ابیات

نیز به صورت شرح لغات و اصطلاحات، شرح ابیات مشکل، اشاره به نکات برجسته نحوی و بلاغی، بحور عروضی قصاید بوده و همچنین به شرح وقایع و حوادث تاریخی مورد نظر شاعر اشاره شده است. سبک شعری زاهی، سبک شاعران قدیم است و اغراضی مانند مدح، رثاء، وصف، تهنیت، نُصح، حُب، أُحجیة و طنز، نمایانگر تقلید او از این سبک است. او بیشتر اشعار خود را در سیاق اشعار شاعران قدیم و در بحور عروضی طویل، بسیط، کامل، متقارب، منسرح، وافر، رجز، رمل، سریع، مدید و خفیف سروده است. بنابراین، او بیشتر یک شاعر مقلد است تا مبدع و این چیزی است که به وضوح می‌توان در شعرهای او دید، اما نکته‌ای که او از طبعی دلنشین و مهارت و تبخّر در شعر برخوردار بوده است.

استخدام انواع «نور» بلاغی به خصوص آرایه‌های لفظی و معنوی همچون فن تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه، اقتباس، تلمیح، تضمین، طباق، مراعات نظیر و انواع جناس، دلیل مهارت او در شعر عربی و تسلط او بر ادب عربی است.

در پایان این مقدمه، باید از مدرّس سپاس بی‌پایان بر درگاه الهی که توفیق مجالست و علم آموزی از اساتید برجسته کتب روزی این بنده حقیر کرد، بر خود لازم می‌دانم که به مصداق (مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ)، از استاد فرهیخته جناب آقای دکتر محمّد علی آذرشب که با کرامتی چون خورشید، سینه‌بین دل را روشنی بخشیدند و گلشن سرای علم و دانش را با راهنمایی‌های کار ساز و سازنده بارور ساختند، تقدیر و تشکر نمایم. افتخار شاگردی ایشان در جوار مضجع نورانی حضرت امام علی (ع)، زیباترین حسی است که بنده از دوران تحصیل در دانشگاه علوم اسلامی رضوی به همراه دارم و به همین خاطر سپاسگذاری خود را صمیمانه به حضور این استاد والامقام تقدیم می‌کنم.

تشکر خالصانه‌ای نیز از زحمات بی‌بدیل استاد فرزانه، محقق توانا، منادی و شاعر اهل بیت (علیهم‌السلام)، حجة الاسلام و المسلمین قیس العطار، کمترین کاری است که می‌توان در قبال معرفی این دیوان ارزشمند و مشاوره‌ها و توصیه‌های علمی بسیار مفید ایشان انجام داد.

از جناب استاد یعقوب خاوری که نقش عمده‌ای در تصحیح این دیوان داشتند صمیمانه تشکر می‌کنم. از دکتر علی خیطاط، دکتر علی نوروزی، دکتر حسین ناظری و استاد

علی سالمی که نقش به سزایی در ترجمه ابیات این تحقیق داشتند، کمال قدردانی و تشکر را دارم.

از استاد حمید عباس زاده هم که ارزیابی این تحقیق را بر عهده داشتند، صمیمانه تشکر می‌کنم. همچنین از سرور عزیزم دکتر رضا عرب بافرانی که در همان مراحل اولیه تا انتهای کار، همواره بنده را راهنمایی می‌کردند و داوری این پژوهش را بر عهده داشتند، تقدیر و تشکر دارم و از خداوند متعال علو درجات و توفیقات را برای این استاد عزیز خواستارم.

امید است اساتید محترم، لغزشهای قلمی این اثر و کاستیهای آن را با دیده عفو نگریسته و با اراده داناانه سازنده خود، زمینه لازم را در رفع نقائص کتاب در چاپ‌های بعدی فراهم آورند. ان شاء الله.

« اَخِرُ دَعْوَانَا اِنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ »

حمد صادق اردلان

عم المقدّسه